

The article of **Alla Aristova** “**Islamic Processes in Russian Federation: the Lessons for Ukraine**” analyses the main trends of the development of Moslem’s umma in Russia; also examines the analogous processes, which are inherent to Ukrainian society. On the ground of comparative approach, the author defines an actual means of the optimizing of state and religion relations.

Keywords: Moslem’s umma, politization of Islam, inner Moslem’s contradiction, Islamofobija, state and religion relations.

*Т.Хазир-Огли**
УДК 297, 342.7

«ФІКХ МЕНШИН» ЯК СПОСІБ ІСНУВАННЯ ІСЛАМУ В ЄВРОПІ

У статті Т.Хазир-Огли «Фікх меншин» як спосіб існування ісламу в Європі» розглянуто актуальний нині юридичний напрямок «фікх для мусульманських меншин» (система юридичних рішень, винесених ісламськими вченими на основі Корану та Сунни, де враховані також особливості місцевої культури та специфіка суспільних відносин). Наведені приклади сучасних фатв, які полегшують існування мусульманської умми в європейському суспільстві.

Ключові слова: фікх меншин, фатва, іслам, мусульманська умма, мусульманські меншини, європейські країни.

Нині питання проживання мусульман в немусульманському суспільстві гостро потребує отримання правових відповідей з позицій шаріату та мусульманського фікху. Адже на сьогоднішній день ні колишня правова спадщина, ні правові рішення, пропонувані сучасними мусульманськими вченими, не дають більшості відповідей мусульманам. Це відбувається з тих причин, що протягом століть «в мусульманській етичній та релігійній спадщині статус ісламу як релігійної меншини ніколи не розглядався й навіть не вважався можливим» [Местери Мохаммед. Статус меншин не обязательно означает позицию маргиналов / Мохаммед Местери [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/news-6068.html>]. Проте нині мусульмани проживають по всьому світі і дуже часто складають меншість в багатьох країнах світу. А відтак такий правовий напрямок, як «фікх мусульманських меншин» є досить актуальним.

*Відтак **об’єктом** нашого дослідження є мусульманська правова система як історично еволюціонуюче явище. **Метою** статті є висвітлення особливостей становлення і розвитку «фікху мусульманських меншин» в умовах сучасного поліетнічного і полікультурного світу, а саме – на теренах Європи.*

* Т.Хазир-Огли – молодший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Основний зміст статті. Народження правової концепції, а саме «фікху меншин» (the law for minorities, fiqh for minorities, fiqh al-aqaliyat), відбулось за сприяння північноамериканської Ради з питань фікху, метою цієї концепції була «розробка фікху для мусульман, які жили за межами мусульманських країн». Вперше «фікх меншин» було використано у 1994 році доктором Тахою Джабір аль-Альвані у фатві, яка була присвячена участі мусульман у політичному житті США [Masud Muhammad Khalid Islamic law and Muslim minorities / Muhammad Khalid Masud [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wluml.org/english/pubsfulltxt.shtml?cmd%5B87%5D=i87531767>]. Адже більшість мусульман Америки була стурбована дозволом на політичну участь, оскільки це означало б політичний союз з іновірцями, визнання легітимності неісламської світської політичної системи і могло спровокувати розділення умми. Аль-Альвані у своїй фатві відкинув заперечення і зазначив, що американська світська політична система нейтральна відносно тієї або іншої релігії і не є релігійною. Він також вказав на відмінності умов життя мусульман в країнах, де вони складають більшість, і в тих країнах, де проживають як меншини. Терміном «фікх меншин» позначено собою систему юридичних рішень, винесених ісламськими вченими на основі Корану та Сунни, де враховані також особливості місцевої культури та специфіка суспільних відносин. Синонімами цього терміну можна вважати також «фікх обставин», «фікх місцевостей» тощо. Головною причиною впровадження цього терміну в обіг була потреба в осмисленні способів вирішення проблем, які постали перед мусульманами, інтегрованими в суспільство США, та мусульманами-іммігрантами інших країн.

На сьогодні «фікх меншин» є темою актуальною й дискусійною для мусульман не лише США, але й країн Європи. Можна говорити про початок розвитку цієї теми і на теренах СНГ, щоправда наразі лише в дискусіях та окремих статтях.

Серед ісламських вчених, які зробили свій внесок в розвиток теми – Таха Джабір аль-Альвані (один із засновників Міжнародного інституту ісламської думки, Президент Ради фікху Північної Америки), автор численних наукових праць із фікху, серед яких є й узагальнююча робота з «фікху меншин» – «Деякі роздуми відносно фікху меншин» [Alwani T. J. Towards of Fiqh for minorities (Some Basic Reflections) / Taha Jabir al-Alwani.- London-Washington: The International Institute of Islamic Thought, 1994. – 44 p.], шейх Юсуф Кардаві (президент Європейської ради фатв та досліджень, Голова Міжнародної асоціації улемів, автор численних досліджень з фікху та просвітницьких робіт – «Дозволене та заборонене в ісламі» [Кардаві Ю. Дозволенное и запретное в Исламе / Юсуф Кардаві. – М.: УММАН, 2005. – 336 с.], «Пробудження ісламу. Між зневірою та екстремізмом» [Qaradawi J. Islamic Awakening between Rejection and Extremism / Jusuf Qaradawi [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу:

http://www.youngmuslims.ca/online_library/books/iabrae/index.htm], «Сучасні фатви» [Карадави Ю. Современные фатвы (избранное) /Юсуф аль-Карадави. – М.: Андалус, 2004. – 255с.], також – Захід Бухарі [Bukhari Z. Five Years After; A Post-9/11 Identity Shift; Muslim Americans Reassess How They Portray Their Faith in Public /Zahid Bukhari [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.latimes.com/news/printedition/la-me%20muslims8sep08,1,3507109.story?ctrack=1&cset=true>], Лйі Сафі [Safy L. The Creative Mission of Muslim Minorities in the West /Louay Safy [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://lsinsight.org/articles/Current/MuslimMinorities.htm>] та інші. Загальним проблемам існування мусульман в немусульманських суспільствах присвячені журнали – «Journal of Muslim Minority Affairs» та «Studies in Contemporary Islam». Також є відомості про читання в медресе США та Великобританії лекцій з «фікху меншин» [Hisham A. Fiqh for Muslim Minorities (Lectures 1-14) / Abdallah Hisham [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.masmediacast.net/archives/category/dr-hisham-abdallah/page/2>].

Серед опонентів ідеї «фікху меншин» можна виділити Асіфа Хана «Фікх меншин – новий фікх для знищення ісламу» [Khan K. A. The Fiqh of Minorities – the New Fiqh to Subvert Islam /Asif K. Khan. – London: Deluxe Printers, 2004. – 44 p.], шейха Саліха аль-Фавзана («Спростування Юсуфа Кардаві» [Фаузан Салих. Заблуждения доктора Юсуфа Кардауи /Саліх аль-Фаузан [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.salafsalih.narod.ru/oproverjeniekardawi.doc>]), фатви шейха Саїда ал-Буті [Masud Muhammad Khalid. Islamic law and Muslim minorities /Muhammad Khalid Masud [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.wluml.org/english/pubsfulltxt.shtml?cmd%5B87%5D=i-87-531767>] та інші дослідників.

На сьогодні відбувається поступове проникнення ідей «фікху меншин» до арабомовного простору – у 1998 р. було видано дослідження Халіда Абд ал-Кадіра «Fi Fiqh al-aqalliyat al-Muslima» («Відносно фікху мусульман-меншин») у Лівані, а у 2002 р. в Єгипті – двотомник Юсуфа Кардаві з тією ж назвою [Masud Muhammad Khalid Fiqh al-Aqalliyat: Towards Another Civil Rights Movement /Muhammad Khalid Masud [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.maruf.org/>]. Проте не можна говорити про суттєвий вплив «фікху меншин» на ісламську думку в країнах із переважним мусульманським населенням.

Нині можна говорити про актуалізацію теми на теренах СНГ. Відтак цей напрямок фікху висвітлюється на сайтах: www.islam.ru [Салих Ибрахим Фикх мусульманских меньшинств /Ибрахим Салих [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/fikmon/>], Исаев Д. Обязанности мусульман в немусульманском обществе [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://islam.ru/pressclub/vslux/obmune/>], Курбанова Р. Фикх для мусульманских меньшинств [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу:

<http://www.islam.ru/pressclub/analitika/prolmed/>. Також на форумі www.forum.islam.ru є посилання на лекції з «фікху меншин» д-ра Хішама Абдаллаха [Проблема мусульманских меньшинств в фикхе [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://forum.islam.ru/viewtopic.php?t=3433&postdays=0&postorder=asc&start=0>. Слід відзначити внесок російського дослідника, старшого наукового співробітника Інституту сходознавства РАН, кандидата політичних наук Курбанова Р. [Курбанов Р. Правовая логика мусульманских меньшин. Мединская или мекканская? [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/prolmed/>, Курбанов Р. Юсуф аль-Кардави и фикх меньшинств [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/usqumen/>, Курбанов Р. Критика фикха меньшинств. Правовое пространство нового поколения. [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/fiqmennovok/>] тощо.

На українських теренах зазначена тема також досліджується, адже українська умма складає меншість, а відтак «фікх меншин» є особливо актуальним. На найвідомішому з українських ісламських форумів (www.forum.islamua.net) є позитивні відгуки на ідею «фікху меншин» [Мы ли хавариджиты? [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: islam.com.ua/forum/index.php?showtopic=6941]. Змістовною для нашого дослідження виявилася стаття харківського ісламознавця М.Яріко [Яріко М. Полеміка навколо фікху для меншин як відображення тенденцій розвитку сучасної ісламської думки // Грани. – 2008. – №3 (59). – С.101-105]. Також своє місце зайняли і так звані конфесійні розвідки, так Сайран Аріфов прочитав ряд лекцій з досліджуваної тематики.

У науковій сфері відбувається зростання інтересу до вивчення теми «фікху меншин» не лише у теоретичному ракурсі (як одну з течій сучасної ісламської думки) [Fishman S. Fiqh al-Aqalliyat: a Legal Theory for Muslim Minorities /Shammal Fishman [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://www.futureofmuslimworld.com/docLib/20061018_MonographFishman2.pdf, Masud Muhammad Khalid Fiqh al-Aqalliyat: Towards Another Civil Rights Movement/Muhammad Khalid Masud [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.maruf.org/>], але й у суто практичному – вирішення проблем співіснування мусульман з іншими релігійними та світськими спільнотами суспільства [Бухари З. Мусульмане в публичном пространстве Америки: надежды, опасения и устремления /Захід Бухарі, Джон Л. Еспозіто, Таха Джабір аль-Альвані, Омар Халіді та ін. – М.: Идея-Пресс, 2005. – 480 с.].

Але незважаючи на наукові зацікавлення «фікхом меншин», поки що він не знайшов свого місця на українських теренах. Хоча можна відзначити опосередкований вплив ідей «фікху меншин» на спільноти українських та російських мусульман через розповсюдження фатв Юсуфа Кардаві, які, щоправда, викликають неоднозначну реакцію в ісламських спільнотах країн

СНД, зокрема і через визнання війни в Чечні джихадом [Яріко М. О. Полеміка навколо фікху для меншин як відображення тенденцій розвитку сучасної ісламської думки // Грани. – 2008. – №3 (59). – С.101].

Слід відзначити, що позиції авторів щодо «фікху меншин» розділяються. Частина вважає «фікх меншин» засобом встановлення кращих комунікацій з немусульманами для того, щоб власним прикладом довести значущість ісламу та повернути їх до істини. Для інших «фікх меншин» вигадка злих сил, мета яких – розділити мусульман, показати помилкове істинним. Критерій для визначень в першому випадку – ефективність вирішення завдання безконфліктного існування мусульман в неісламському суспільстві, в межах якого можна виконувати основні релігійні обов'язки та вести заклик до ісламу. Критерій для визначень у другому випадку – невідповідність принципів «фікху меншин» загальним встановленням чотирьох мазхабів. І в першому, і в другому випадках обґрунтування правильності чи неправильності власної позиції базується на тлумаченні тих чи інших аятів Корану та хадисів, чи випадків з життя Мухаммада, зафіксованих в Сірі [Яріко М. О. Полеміка навколо фікху для меншин як відображення тенденцій розвитку сучасної ісламської думки // Грани. – 2008. – №3 (59). – С.103].

Як вже зазначалося, «фікх меншин» виникає в середовищі мусульман, які вже значною мірою інтегровані в немусульманські суспільства і до того ж створюють там стійкі громади. Як справедливо відмітив засновник «фікху меншин», Таха Джабір аль-Альвані, «фікх чотирьох мазхабів складався в умовах домінування мусульман та практично постійного військового протистояння ісламських країн з неісламськими» [Бухарі З. Мусульмане в публичном пространстві Америки: надежды, опасения и устремления / Захід Бухарі, Джон Л. Еспозіто, Таха Джабір аль-Альвані, Омар Халіді та ін. – М.: Идея-Пресс, 2005. – С. 66-67]. А нині, для вирішення проблем західних мусульман виникає необхідність шукати історичні правові аналогії, бо вирішення проблем європейської умми не в рамках одного певного мазхабу. Й можливо, навіть не в рамках чотирьох класичних мазхабів, а в рамках зниклих і забутих мазхабів: мазхабах сподвижників, табіінів тощо. Таким чином, в основу «фікху меншин» покладений не принцип суворої прихильності одному мазхабу, а принцип вільного пошуку вирішень специфічних проблем мусульманських меншин у всій правовій спадщині мусульман, починаючи від спадщини сподвижників і табіінів, включаючи спадщину невідомих широкому загалу правознавців та вчених. У цій справі фікху, муфтію або шаріатському вченому слід розглядати всі горизонти фікху, вдаватися до спадщини різних шкіл фікху та напрямів і не обмежуватися однією поширеною і пануючою думкою, звертатися до гідних уваги думок, які були слабкими свого часу, але заслуговують на посилення нині [Яріко М. О. Полеміка навколо фікху для меншин як відображення тенденцій розвитку сучасної ісламської думки // Грани. – 2008. – №3 (59). – С.103].

Цю позицію добре ілюструє приклад з фатвою щодо дозволу жінці, яка прийняла іслам, зберігати свій шлюб з чоловіком-немусульманином. За класичним мусульманським фікхом жінка повинна обов'язково розлучитись із чоловіком, оскільки мусульманка не може бути в шлюбі з немусульманином та перебувати в його будинку. Натомість, реальність європейських суспільств полягає в тому, що більшість тих, хто приймає іслам – жінки. А обов'язкова вимога класичного фікху розлучитися з чоловіком після прийняття ісламу є загрозою розпаду родини, а розлучення з дітьми є серйозною перешкодою на шляху прийняття ісламу багатьма західними жінками. Таке питання не є виключно сучасним, адже починаючи з періоду сподвижників, було виявлено тринадцять думок з цього питання, які коливалися між дозволом збереження шлюбу і його заборонаю. Деякі з цих думок і фатв належали сподвижникам і табіінам, а деякі – імамам, факіхам та муджтахідам різних мазхабів. Шейх Юсуф аль-Крадаві на основі детального вивчення всіх цих думок виніс фатву про дозвіл збереження шлюбу [Фетвы: Если жена стала мусульманкой? [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.umma.ru/fetva/446/>].

Очевидно – класичний фікх не завжди може дати адекватні відповіді на всі питання, що виникають в сучасних обставинах. Прикладом причини, з якої це неможливо, є хоча б ставлення до немусульман – практичні рішення представників чотирьох мазхабів виводяться на основі того, що немусульмани можуть бути ворожими або ж підкореними (варіант «дружні немусульмани, які виказують мусульманам підтримку» по суті є тимчасовим і зрештою зводиться до одного з перших двох). Такий підхід не дає мусульманам Заходу можливості повноцінного співіснування з громадянами неісламських країн і врешті-решт призведе до конфлікту. Натомість «фікх меншин» є фікхом мирного співіснування – головним є не політичне домінування, а можливість виконання мусульманами приписів Корану та можливість ведення заклику до ісламу тими методами, які для цього суспільства є звичними. Тож відношення до немусульман має бути максимально толерантним та справедливим [Крадави Ю. Современные фатвы (избранное) / Юсуф аль-Крадави. – М.: Андалус, 2004. – С. 244]. Система фатв «фікху меншин» базується на повному перегляді основних принципів відносин з немусульманами та усталених термінів ісламської юриспруденції (таких, як dar al-islam, dar al-harb, dar al-kufr, dar al-hudna, dar al-ahd, jihad, dawa, fiqh, sharia'), і водночас на використанні всіх класичних методів фікху [Яріко М. О. Полеміка навколо фікху для меншин як відображення тенденцій розвитку сучасної ісламської думки // Грани. – 2008. – №3 (59). – С.104.].

«Фікх меншин» не відхиляється від загального фікху. Але при цьому він володіє достатньо вираженою специфікою. «Так, колишні мусульманські правознавці не знали такого наряду фікху, як і не знали тієї специфіки, яка привела до його появи. Колишні вчені не знали подібного змішування одних народів з іншими, і не знали подібного переселення одних народів до інших»

[Курбанов Р. Методология Юсуфа аль-Кардави в фикхе меньшинств [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: http://meshit.kz/ru/analytic_82.html].

Полегшення виконуваних обов'язків для мусульман – одна з основних цілей Шаріату. На цьому ґрунтується вся ісламська релігія, яка наказує віруючому вибирати з двох можливих шляхів найлегший. Одним з аспектів полегшення у «фікху меншин» є метод поступовості накладення на віруючих зобов'язань релігії і поступовості зміни свого способу життя. Одна з найпоказовіших фатв, яку було видано на основі методу полегшення, є фатва щодо часу вечірньої і нічної молитви для мусульман країн Північної Європи. В цих країнах у літній час ніч стає коротшою, а нічна молитва майже співпадає з ранковою, тож виконання кожної з цих молитов своєчасно є складністю (оскільки віруючі вимушені проводити ніч майже без сну, не маючи можливості виспатися перед щоденною роботою). У фатві було дозволене об'єднання двох молитов – вечірньої і нічної – у літній час в країнах Європи.

В основу «фікху меншин», було покладено ідею обов'язкового служіння інтересам ісламського заклику. Основною метою цієї місії є створення позитивного іміджу ісламу та мусульман в очах немусульманського суспільства. А також ознайомлення їх з ісламом, з його творчим потенціалом, спрямованим на «суспільне благо і у результаті – запрошення в іслам». Цей аспект «фікху меншин» має назву – продовження «посланницької місії», що є обов'язком кожного мусульманина. Саме цю мету і припускав ідеолог «фікху меншин» в Європі шейх Юсуф аль-Кардаві, коли закладав в його основу даний аспект для того, щоб мусульманські общини Європи могли «виконувати зобов'язання донесення глобальної місії ісламу до тих, серед кого вони живуть, за допомогою їх мови, для роз'яснення, заклику і ведення з ними дискусій». Прикладом опори шейха аль-Кардаві на цей принцип служить його фатва, в якій він порахував дозволенним для мусульман Європи отримання банківської позики під відсоток на купівлю власного житла. Оскільки придбання власного житла мусульманами є чинником зміцнення мусульманської общини і посилення її позицій в європейському суспільстві, шейх розглядає придбання мусульманами власного житла як насущну необхідність (дарура), яка робить дозволенним для них узяття позики під відсоток. «Придбання житла покращує положення мусульман, піднімає їх рівень життя, звільняє їх від економічних перешкод на шляху розповсюдження ісламського заклику і побудови міцного суспільства. Всі ці аспекти вимагають, щоб мусульманин впродовж всього свого життя не був залежний від виплати орендної плати за житло», – зазначає аль-Кардаві в своїй книзі [Курбанов Р. Четыре принципа методологии “фикха меньшинств”. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://i-r-p.ru/page/stream-exchange/index-20330.html>].

У багатьох мусульман немає іншого шляху накопичити засоби на купівлю житла, а сам факт отримання власного житла знімає з мусульман багато проблем з постійним пошуком і його оплатою, періодичною зміною місця проживання, економічною залежністю. Саме тому шейх розглядає придбання мусульманами власного житла як чинник зміцнення общини, підвищення їх статусу у відстоюванні власних прав і просуванні в західному суспільстві мусульманських моделей.

Висновки. «Фікх мусульманських меншин» нині є дуже необхідною вимогою, адже становлення мусульманської умми за межами ісламських країн веде до зіткнення мусульман із сучасними реаліями. А це, зрештою, може привести до постмодерністської подрібненості ісламської правової системи на мільйони «мікромазхабів» в головах і практиках західних мусульман. Провідний турецький експерт з фікху, професор Хайреттін Караман, вказує на те, що в ситуації відсутності у мусульман чітких відповідей на сучасні питання стає великою вірогідність того, що вони підуть за своїми спотвореними уявленнями про іслам і роль мусульманина у західному суспільстві.

А н о т а ц і ї

В статье **Т.Хазыр-Оглы «Фикх меньшинств» как способ существования ислама в Европе** рассмотрено актуальное нынче юридическое направление «фикх для мусульманских меньшинств» (система юридических решений, вынесенных исламскими учеными на основе Корана и Сунны, где учтены также особенности местной культуры и специфика общественных отношений). Приведены примеры современных фатв, которые облегчают существование мусульманской уммы в европейском обществе.

Ключевые слова: фикх меньшинств, фатва, ислам, мусульманская умма, мусульманские меньшинства, европейские страны.

In the article of **T.Hazur-Ogly “Fiqh for minorities” as a mode of existing of Islam in Europe** the actual legal direction such as “fiqh for Muslim minorities” is considered (system of the legal decisions which have been substantiated by Islamic scientists on the basis of the Koran and Sunna, where features of local culture and specificity of public relations are considered also). Examples of the modern fatw which facilitate existence of Muslim umma in the European society are presented.

Keywords: fiqh for minorities, fatwa, Islam, Muslim umma, Muslim minorities, European countries.